

ביקורת על

'שתיקת התרנגול' מאת בן-ציון יהושע

נורית גוברין

קריאת הדורות

ספרות עברית במעגליה

כרך ו

גוונים

בן-ציון יהושע: גשר רומנטי משני צדי החבל¹

א. אמנות הסיפור של בן-ציון יהושע

כמה כתרים על ראשו של בן-ציון יהושע: כתר המספר, כתר החוקר, כתר הנוסע-המדריך. בנוסף להם יש להזכיר את פעילותו כמבקר, כמו"ל, כעורך, כשליח ונציג מדינת ישראל אל עולמות יהודיים כדי להציל אותם ואת הספרים שנמצאים ברשותם.² כתרים אלה משלימים זה את זה ומתגברים זה את זה.

כתר המספר הוא במרכז הדברים כאן.

בן-ציון יהושע הוא אחד מאותה חבורת סופרים שטביעת אצבעותיהם על מפת הספרות העברית ידועה למעטים בלבד. יצירתם לא זכתה לפרסום, להכרה ולהוקרה שהיא ראויה להם. זוהי חבורה חשובה ומכובדת, שעם חבריה נמנים יוצרים רבים ומכובדים. לא כאן המקום לתהות על השאלה איך ומדוע זוכים סופרים מסוימים ויצירתם לפרסום, וסופרים אחרים, שאינם נופלים מהם, ולעיתים קרובות אף עולים עליהם – אינם זוכים לכך. כבר חז"ל עמדו על תופעה זו ואמרו: "הפל תלוי במזל, אפילו ספר תורה שבהיכל" (ספר הזוהר, פרשת נשא, דף קלד, ע"א). כל מי שנחשף ליצירתו של בן-ציון יהושע ונכבש בקסמה, תוהה על כך: איך לא שמע עליה קודם, והוא מתרעם על "העולם הספרותי" שכך מתרחש בו. כל המתוודע לפועלו של בן-ציון יהושע בכלל וליצירתו הספרותית בפרט, מזומנת לו הנאה מרובה מחוויה ספרותית, לשונית, תרבותית ורגשית.

שישה מאפיינים מרכזיים ליצירתו בפרוזה. המכנה המשותף: מדיניות של שילובים. "גם וגם". שילובים של ניגודים, צירופים והלך נפש המותכים יחד למקשה אחת, ונהפכים לרקמת סיפור זורמת.

1. כוח הסיפור

גדול כוחו של בן-ציון יהושע בטוויית עלילה סוחפת ומרתקת ובכישורו לעניין את הקורא בסיפור מעשה של ממש ובגורלות בני האדם שהוא מציג לפניו. בן-ציון יהושע הוא מספר סיפורים טבעי, ובד בבד הוא מספר המודע למלאכת הכתיבה ולאמנות הסיפור. בכתיבתו חברו האינטואיציה והאינטלקט, המשמשים יחד ברקמת הסיפורים והרומנים.

בתקופה האחרונה, שבה נפגמה ונחלשה העלילה, עד כדי כך שסיפור המעשה נדחק לקרן זווית או שהעלילה אינה קיימת כלל, אם מחמת קוצר ידו של המחבר אם מתוך נימוקים תיאורטיים שונים, חשוב לזכור שספרות היא בראש ובראשונה סיפור. סיפור טוב, עלילה מרתקת, שיש בכוחה למשוך את לב הקורא ולהפעימו.

בכוחו לטוות "סיפור טוב" ממשיך בן-ציון יהושע את דרכו של אביו, מולא רפאל, שהיה מספר סיפורים עממי ידוע ומרתק בשכונת הבוכרים.

2. שילוב של הזדהות וריחוק

בן-ציון יהושע הוא מספר סקרן ואמפתי. הוא בוחן בסקרנות רבה את בני האדם המתהלכים סביבו, המופרים לו מסביבתו הקרובה ומחיייו שלו, מאזין ומשתאה לקורותיהם והופך אותם לסיפורי חיים וגורל. סקרנות זו היא תכונה הכרחית לכל מספר, שבלעדיה אין הוא יכול לספר סיפור של ממש. סקרנות זו מעורבת גם בהזדהות עם גורלן של הדמויות שעליהן הוא כותב. בד בבד קיימת בכתיבתו גם מידת הריחוק. הוא מצליח להתבונן בדמויותיו מתוך שילוב של אמפתיה וריחוק, הזדהות אנושית עם גורלן ושמן של לגלוג. יש בו היכולת לשפוט אותן, לבקורן, להסתייג, לרחם, לצחוק ובד בבד לתארן כמות שהן ולהשאיר בידי הקורא את מלאכת השיפוט. הוא המספר "הכול יודע" הבונה עולמות ויוצר עולמות, שליט על דמויותיו ומעשיהן. מערכת שילובים זו קיימת בכל רובדי הסיפור של בן-ציון יהושע: דמע וצחוק, ריאליזם ומיסטיקה, גבוה ונמוך, מוחש ומופשט.

3. אמן הלשון העברית

בן-ציון יהושע הוא אמן הלשון העברית. הלשון העברית על כל רבדיה עומדת לשירותו בכל עת. אין הוא צריך להתאמץ כדי לדלות פסוק כצורתו ולשנותו בהתאם לצורכי הסיפור. הפסוקים זורמים בחופשיות מעטו, והוא לש בהם ועושה בהם ככתוך שלו ומתאימם לצורכי הזמן, המקום והגיבור. כל דמות בסיפוריו מיוצגת בראש ובראשונה באמצעות הלשון שבה היא מדברת. אותה לשון המתאימה לאופייה, למוצאה, למקצועה, להשכלתה ולתקופתה. הוא הדין בלשון שבה מתאר היוצר את התקופה ועלילתה. אינה דומה לשון סיפור המתרחש בירושלים על רקע תקופת התורכים בארץ ישראל שלפני מלחמת העולם הראשונה ללשון של סיפור המתרחש בירושלים בתקופה שבין שתי מלחמות העולם או במדינת ישראל. כל גיבור ולשונו המיוחדת ההולמת אותו. בן-ציון יהושע "שומע" את דמויותיו מדברות, ברחוב, בבית, במשפחה, ויודע להעלות לשון זו על הכתב ולהפיח באמצעותה חיים בדמויותיו.

זוהי אמנות גדולה ההולכת ופסה מן העולם. כותבים לא מעטים בעשורים האחרונים שוב אינם מסוגלים לכך, בעיקר מחמת קוצר הלשון ומכיוון ששוב אינם בני-בית בלשון הדורות. הגיבורים השונים ביצירתם מדברים באותה לשון, היא אשר היא מוצאם, גילם, מינם, מקצועם וחינוכם. הלשון שוב אינה מעידה על גיבוריה. ואין המדובר רק ב"לשון רזה", אלא בלשון אחידה המשותפת לכולם: לגיבורים ולמספר.

בן-ציון יהושע הוא מאותם יחידי סגולה שהלשון ביצירתם היא אחד ההישגים הכולטים שלהם, וקריאה בהם היא בין השאר התענגות על כוחה, יופייה וחוכמתה של הלשון העברית.

4. אוהבה הגדול של ירושלים

בן-ציון יהושע הוא אוהבה הגדול של ירושלים. לא לחינם זכה בתואר "יקיר ירושלים" (תשע"א, 2011). אהבתו הגדולה לירושלים והיותו חלק ממנה באים לידי ביטוי בכל יצירתו, בראיונות עמו ובפעילותו כחוקר וכמדריך. תקצר היריעה מלמנות את קשריו עם העיר ואת שכינתה בתוכו.

עם זאת, אין זו רק "ירושלים של מעלה", אין זו רק ירושלים רומנטית, יפה וחסודה. זוהי ירושלים שמטה ומעלה משולבים בה, ירושלים של מציאות שהיא גם קשה, מרה, עלובה ועצובה. ככל יצירתו, כך גם תיאורי ירושלים שלו אינם מתעלמים ממרירות המציאות, שהיא חלק מעולמם ומחיהם של החיים בתוכה.

משפטים אחדים מתוך הסיפור "מאה שערים חסר אחד"³ דיגימו את יחסו של הגיבור, איסר, לשכונת הבוכרים, שבה גדל, משפטים המבטאים את יחסו של המספר לשכונה זו ולירושלים:

אני גם מנסה לברוח מן השכונה שבה נתפרו זכרונותי ואני לא מצליח לפרוץ את התפרים. אני קשור בחבל הטבור לשכונה. לא אחת אני חש את עצמי ככלב שנקשר בקולר לאחד השערים במאה שערים. אני בורח משם ומוצא תמיד שרגלי מביאות אותי לאותה שכונה, לאותם רחובות, לאותם חצרות, לאותם בורות המים, לאותם בתים, לאותם זכרונות.

בן-ציון יהושע שייך לסופרי ירושלים המובהקים. תיאורי ירושלים ברומנים ובסיפורים שלו משמרים את זכרה של ירושלים בכלל ושל שכונת הבוכרים, שבה גדל, בפרט. יצירתו היא הוכחה נוספת לכוחה של הספרות לשחזר את המציאות של אותו עולם שהיה ואיננו ונשאר מקופל בדפיה.⁴

כמדריך סיורים בירושלים, ממשיך בן-ציון יהושע את דרכו של אביו, שהיה ממורי הדרך הראשונים בארץ ישראל.

5. בין ספרות למציאות

הכלל, שהביוגרפיה של כל יוצר משמשת חומר-גלם ביצירתו, מתממש גם ביצירתו של בן-ציון יהושע. הקרבה של הרומנים והסיפורים לתולדות חייו שונה מספר לספר, אבל תמיד קיימת. לא רק שהמחבר מתגלגל בדמויות גיבורי השונות, אלא שגם מה שאירע במציאות לבני משפחתו, לו ולמכריו, מתגלגל בעלילות השונות של סיפוריו. כל זאת נוסף על השילוב שבין המיסטי והמסתורי לבין הגלוי והמציאותי. עולם המסתורין הוא חלק מעולמה של ירושלים שלו בכלל ושל דמויותיו בפרט.

מבלי להיכנס לפסיכולוגיזציה מיותרת, אפשר אולי לנסח בזהירות את הכלל, ששילוב זה של המיסטי עם הריאליסטי מקורו בדמויותיהן המנוגדות של הוריו: רפאל, האב המעשי, שעלה מאפגניסטן כילד, והאם בכורה-יוכבד, המיסטיקנית, בת היישוב הישן הספרדי בירושלים. מן ההיסטוריה של הספרות ידוע לנו שדמויות של הורים המנוגדים באופיים שבות ומופיעות בביוגרפיות של סופרים רבים מאוד. המתח בין ההורים, שהילד נקלע אליו מילדותו, מפרה ומעורר השראה.⁵

השאלה בדבר הקשר של הביוגרפיה עם הספרות בכלל ושל הביוגרפיה של בן-ציון יהושע עם ספריו תמיד קיימת, תמיד נשאלת ותמיד מסקרנת. זיהוי הדמות במציאות ששימשה מודל לדמות בספרות הוא בבחינת מקור, ככל מקור אחר. היכרות עם המקור, מעבר לרכילות, שגם היא לגיטימית, יש בה כדי להעיד על "המעבדה הפנימית" של היוצר ועל הדרך שבה הוא מתיך את חומרי המציאות ויוצר מתוכם את מרכיבי הספרות.

6. נקודת מבט גברית

יצירתו של בן-ציון יהושע כתובה מנקודת מבט גברית. נקודת מבט זו קיימת גם כשהסיפור מסופר מנקודת מבטה של אישה, וגם כשהסופר מזדהה עמה, עם הרגשותיה ועם סבלה. בן-ציון יהושע הוא סופר חושני ויצרי מאוד. יצר המין חזק מאוד בדמויותיו ומפעיל אותן. היצרים, המין, התשוקות המותרות והאסורות, הם חלק בלתי נפרד מעולמם של גיבוריו, גברים ונשים כאחד.⁶ הוא אינו שופט את דמויותיו, גם כשהן חורגות מן המקובל, מן "הסדר הטוב", אלא מתבונן בהן מתוך הבנה, מתוך שילוב רגשות של הזדהות, רחמים, לגלוג והרבה הומור.

בימינו ה"מגדריים", עוסקות חוקרות רבות (גם חוקרים) בנקודת מבט זו, מהיבטים שונים, לרבות הזדהות עם גורלן של נשים מנקודת מבטו של סופר גבר. גם מן הבחינה הזו ראוייה יצירתו למחקר שייתן ביטוי לאופן שבו בן-ציון יהושע מעמיד במרכז יצירתו נשים, מתאר את עולמן ונותן להן ביטוי רב-עוצמה. קדמו לו, למשל, הסופרים מ.י. ברדיצ'בסקי, דוד פוגל ויעקב שטיינברג, שדמויות נשים עומדות במרכז סיפוריהם, והם מתארים את תלאתיהן וסבלן, מתוך הזדהות מלאה עמן ועם גורלן.

הזדהות זו עם דמויות נשים וסבלן קשורה באהבתו הגדולה לאמו בכורה-יוכבד ובהכרת התודה הגדולה שהוא חש לה על מה שהוא. יחס זה בא לידי ביטוי בראיונות עמו, ומתגלגל כאמור גם ליצירתו.

ב. אמנות הסיפור ב'שתיקת התרנגול'

כמה ממאפייניה של אמנות הסיפור של בן-ציון יהושע יודגמו בשתי מובאות מתוך הרומן 'שתיקת התרנגול'.⁷ ברומן זה נפרשת בהרחבה ילדותו של הילד-המספר על רקע ירושלים של תקופת המנדט עד מלחמת העצמאות ואחריה, לרבות חינוכו ב"חדר" הספרדי בירושלים. כל זה לצד האווירה המיוחדת של השכונות, השכנים, היחסים בתוך המשפחה, ההתבגרות, גילוי המין וההיפתחות לעולם. לפחות ארבעה מעגלים נפתחים ונסגרים בספר: עולמו של הילד, המשפחה, ירושלים וארץ-ישראל.

הספר מתאר את המשפחה הגרעינית כמיקרוקוסמוס. יש בכך המשך למסורת הרומן האירופי והעברי, שבה כל אחד מבני המשפחה מייצג את אחת האפשרויות של הגורל היהודי.⁸ בספר יש המשך מתוך חידוש לאחד הנושאים המסורתיים המרכזיים בספרות העברית: ביקורת החינוך ב"חדר". הוא מגלה מאפיינים זהים בתקופות, בעדות ובמקומות שונים, ומתחבר לקודמיו.⁹

ספר זה ממחיש את מדיניות השילובים המאפיינת את אמנות הסיפור של בן-ציון יהושע: היכולת לתאר מקרוב מציאות קשה וכד בכד להתבונן בה מרחוק. יש בספר שילוב של עצב רב והומור מרכזי, לפי מיטב המסורת של הספרות העברית והיהודית: עין אחת בוכה ועין אחת שוחקת.

אין זה עוד ספר על ילדות בירושלים, אלא ספר מקורי וייחודי בנושא שרבים כתבו עליו, ומשום כך כל כך קשה לחדש בו. מורכבותו מוצגת תחת מסווה של פשטות, ריאליזם גובל בשיגעון; עצבות – במעטה של הומור. יש בו שילוב של מיישופכין והרואיות, עליבות

והוד, שנאה ואהבה. רוח התקופה ועלילותיה חודרות לסיפור המעשה של משפחה אחת בירושלים. עלילותיה של משפחה אחת משולבות בהיסטוריה היהודית והעולמית. משפחה מסוימת מאוד שהיא גם כל־משפחה.

1. "גשר רומנטי משני צדי החבל"

רוחו של הספר ותמציתו מקופלות בכותרת זו מתוך 'שתיקת התרנגול' ומעידות על הכלל שלפיו מה שיש בפסקה אחת, יש בספר כולו ובכלל יצירתו. פסקה זו מדגימה את אמנות הסיפור של בן־ציון יהושע:

הבלקון היה גשר בין הבית לשמים וגשר בין פלומה למיכאל. גשר רומנטי שניהלו שני טיפוסים קוטביים כל כך משני צדי החבל. האם שלשלה בוקר בוקר את סל הקש הגדול והאב מילא אותו במיטב הירקות והפירות, שטל בוקר ונקטר שחרית עדיין נסוך עליהם. פלומה העלתה את הסל אל הבלקון, כאילו העלתה משאלת לב. היא מיששה כל שזיף ומשמש, כל עגבנייה ומלפפון, ליטפה, הריחה והתענגה על כל מישוש ומישוש כאילו תינתה אהבים עם אבא. היה זה סיפור אהבה יומי עם רגעים של חסד בין אדון למשרתת, שאורכם כאורך החבל שחיבר ביניהם. [- - -] ברגעי חסד אלה היא שלשלה את סל רצונותיה והעלתה סל גדול של נכונות ורוח טובה מצדו ('שתיקת התרנגול', 133; 'ריח של לחם חם', 104).

אין הרבה תיאורי אהבה חושניים ומוחשיים בין בעל לאשתו מסוג זה בספרות העברית. עם זאת אין כאן רומנטיקה מזויפת אלא אמת שבתיאור. היחסים של האב והאם אינם יחסים אידיליים, כמו גם היחסים עם שאר בני המשפחה ועם העולם: "עם רגעים של חסד בין אדון למשרתת" – אלה הן מילים קשות מאוד! היחסים אכן מורכבים ולא פעם קשים ומרים. אבל יש בהם גם "רגעי חסד". כמו בחיים. הבעל בוגדני והאם אינה מתבטלת בפניו. היא סובלת בגבורה ומוצאת את דרכה שלה להמשיך ולחיות אותם חיים לא קלים, להמשיך ולקיים את הבית והמשפחה בחוכמתה ובעזרת שקרים לבנים ואפורים. "רגעי החסד" מתבטאים במעשים, שהם עדיפים על דיבורים: בוקר בוקר מספק האב אוכל לבית.

מתיקות התיאור לא רק שאינה מתעלמת מן הקשיים והפגמים במערכת היחסים בין האב לאם, אלא אף מבליטה אותם, כדי להצביע על דרכו של עולם, שהחיים מתנהלים בו בעגמומיות רבה. התיאורים החושניים ממחישים את מלוא מורכבותם הקשה והמפייסת גם יחד. כוחו הלשוני של בן־ציון יהושע מודגם כאן היטב. המילים הן מוחשיות וממשיות, והוא חס אותן ולש אותן. כך, למשל, חלקה השני של הכותרת, "משני צדי החבל". יש בה ציוריות ועומק לשוני. המילה "חבל" מקפלת בתוכה מערכת שלמה של ניגודים: חבל משמעותו גם יסורים – "אֶפְפוּנֵי חֲבִלֵי מוֹת" (תהלים יח 5; קטז 3) וגם נעימות – "חֲבִלִים נִפְלוּ לִי בְּנַעֲמִים" (תהלים טז 6). החבל קושר ומחבר והופך את הנקשרים בו לאחד: "חבלי אהבה" אבל החבל גם חונק וממית – חבל תלייה, ועוד.¹⁰ הוא הדין ב"גשר" שהוא אביזר ריאליסטי בתפקיד סמלי. הגשר מחבר עולמות ובני אדם ומפרידם. הגשר נטוי על פני התהום וכל העולם כולו – גשר צר מאוד.

תיאור זה של האב והאם מעיד גם על הציוריות הרבה ביצירתו. זוהי ציוריות מוחשית המשולבת בסמליות מופשטת. תיאור האב והאם משני צדי "הבלקון" המשמש כ"גשר", מבליט את הניגודים: למעלה – למטה, שמים וארץ. האב והאם הם שני עולמות מנוגדים, אבל "הבלקון" מקשר ומגשר ביניהם: "גשר בין הבית לשמים". האם היא זו הנמצאת למעלה והאב נמצא למטה. הוא הזן והמפרנס מבחוץ והיא המקבלת מידו ומנהלת את הבית פנימה. מילה זו, "בלקון", מילה ירושלמית-ספרדית, ולא ה"מרפסת" התל-אביבית, מכניסה את הקורא בבת אחת בסוד העולם האוטנטי, הירושלמי-ספרדי, דובר הלאדינו, של הרומן ומבטאת אותו ואת זמנו.

תיאור זה של האב הממלא את הסל הריק של האם מדי בוקר בבוקרו מעיד גם על התפיסה הפסיכולוגית המהלכת ביצירתו של ברציון יהושע בכלל וב"שתיקת התרנגול" בפרט. זוהי פסיכולוגיה מרומזת שאינה מכריזה על עצמה ואינה מבליטה את עצמה. היא חבויה בתיאורים מחיי היומיום המתעלים למדרגה של סמל. דרך תיאור כזו דורשת שיתוף פעולה מלא של הקורא. עליו להתעמק בכתוב, לחיות את הדמויות ועמן, ולהבין את מעשיהן ואת מניעיהן. בתיאור זה משלשלת האם ממרפסת הבית סל קש גדול וריק למטה, אל האב הממלא אותו כל טוב. היש צורך להדגיש את המשמעות הפסיכולוגית הסמלית של אביזרים אלה? כלי קיבול ריק של האישה, ומילוי "במיטב הירקות והפירות" על ידי הגבר? ואכן, בהמשך מודגשת בעדינות המשמעות החושנית, הארוטית, האמיתית של מעשה זה: "היא מיששה כל שזיף ומשמש, כל עגבניה ומלפפון, ליטפה, הריחה והתענגה על כל מישוש ומישוש כאילו מינתה אהבים עם אבא".

בתיאור זה גם עוצמה לשונית צלילית, הצמודה לפירות שנבחרו. יש בו חזרות חושניות על צילילי המילים: "מיששה" ו"מישוש", ולאחר מכן שמות הפירות, החוזרים על אותם צלילים: "שזיף ומשמש", ואחריהם נבחרו העגבניה, שיש בה יותר מרמז ל"עגבים" ולארוטיקה, והמלפפון, שהוא סמל פאלי מובהק.

2. עין אחת בוכה

שילוב כמעט בלתי אפשרי של הומור יהודי כשעין אחת בוכה ועין אחת שוחקת, בנוסח "אשרי – יתום אני!" של שלום עליכם, מצוי בתיאור ימי ה"שבעה" על מות האם:

לא היו ימים טובים לאחי יששכר כמו ימי ה'שבעה' על אמא. הוא היה מרושן עונג בחברתם של רבנים ודרשנים. הבן הרחוי סוף סוף משל בכיפה. מותה של אמא זקף את קומתו והסכר שאמא החזיקה באצבעותיה המעודנות, כמו הילד בארצות השפלה, התפרץ וסחף עולם ומלואו. חשתי כי ביתנו הפך לבית תמחוי. סעודת מצווה רדפה סעודת מצווה. תלמידי חכמים כרסנניים סעדו בתיאבון רב בשר ודגים וכל מיני מטעמים והרימו כוסות ערק מזוקק לנשמתה הטהורה של המנוחה. הבית התמלא דרשנים ספרדים לבושים בגדי רבנים ליטאים – מגבעת שחורה קצרת-תיתורה ומעיל שחור ארוך ('שתיקת התרנגול', 348).

יש בפסקה זו ביקורת נוקבת על התנהגותו של האח, מתוך עמדה של ריחוק, לגלוג, הסתייגות והרבה כאב. כאב המתגלגל בהומור, ובזה כוחו. זוהי ביקורת גורפת לא רק על האח, שמותה של אמו מספק לו הזדמנות למלא תפקיד ראשי: "הבן הרחוי סוף סוף

משל בכיפה", אלא על כל העולם שאליו הסתפח. גם כאן מתקיימים יחד שני רובדי הלשון, המופשט והמוחש. המופשט: "למשול בכיפה" פירושו להיות בעל שלטון בלתי מוגבל; והמוחש: הכיפה השחורה והגדולה על ראשו, כיסוי ראש, כמנהג הרבנים הליטאים האשכנזים, שהספרדים השתעבדו להם ובעיקר התבטלו בפניהם, אימצו את מנהגיהם וזנחו את שלהם.

מותה של האם נתן ליששכר הזדמנות "לזקוף את קומתו" ולהתחנף לדרשנים הספרדים, כדי לחזק את מעמדו. כל זמן שהאם חיה, היא שמרה על אחדות המשפחה בכל כוחה, שלא תתפורר. עוצמת מאמציה באה לידי ביטוי בדימוי הלקוח מאותו מעשה הוראי, כמעט חסר סיכוי, של "הילד בארצות השפלה" שסתם באצבעותיו את החור שבסכר. עם מותה של האם נפרץ הסכר. חילוקי הדעות בתוך המשפחה מאיימים לפורר אותה.

הצביעות חוגגת. הזלילה והסביאה מתוארות, כביכול, כ"סעודת מצווה" וכשתייה "לנשמתה הטהורה של המנוחה". למעשה, כולם באים להתפטם על חשבונה, ולזלול זלילה לשמה – זלילה לשם זלילה – ולא לשם המנוחה, תוך גלגול עיניים לשמים. הניגודים בין הבגדים השחורים של אותם "דרשנים ספרדים" לבין הסדין הלבן והתכריכים, בולט ומבליט את הביקורת של המספר על מנהגיו של אחיו "האדוק": "עולם שלם היה מכוסה בתכריך". בתוך ביקורת זו משולבים גם הומור ולעג לפרובינציאליות של אותם "אדוקים": "הרדיו כוסה כדי שלא נשמע קולות של אנשים זעירים מעולמות אחרים" (שם, 348).

ביקורת עזה ומלגלגת זו מפעפעת גם בכל התיאורים האחרים ומקיעה את הצביעות, השקר, הזיוף והעמדת הפנים.

שתי דוגמאות אלה יש בהן עדות מרהיבה למאפייני כתיבתו של בן-ציון יהושע: כוח המספר, כוח לשונו ומדיניות השילובים של ביקורת, הסתייגות, רחמים והומור. הקורא ביצירתו מוכבטח לו שהנאתו תהיה שלמה ומלאה.

סיון תשע"א, יוני 2011

הערות

1. הכותרת מתוך ספרו 'שתיקת התרנגול: רומן', אסטרולוג, תשס"ב, 2002, 133.
2. על בן-ציון יהושע, ראו בספרו 'ריח של לחם חם: על יוצרים ויצירות', הוצאת בציר ירושלים, תש"ע, 2010, וכן באינטרנט. בספר דברי ביקורת עליו ומשלו, בצירוף ביוגרפיה וביבליוגרפיה.
3. 'תה אנגלי בירושלים', ירון גולן, תשנ"ט, 1998, 62.
4. בשנים האחרונות מתרבים והולכים הסיורים המשלבים בין מקום לספרות ובתוכם סיורי ירושלים. מדריכי הסיורים בעיר מרבים לצטט מיצירותיהם של סופרי ירושלים המובהקים, בהם ברנר, עגנון, דוד שחר, יהודה עמיחי – אם להזכיר ארבעה מתוך רבים מאוד. קריאת מובאות מתיאורי ירושלים ביצירותיו של בן-ציון יהושע בסיורים אלה תעשיר ותגוון את עולמם של המסיירים.
5. על כך בכמה ממחקרי בצירוף דוגמאות, לרבות כאן.
6. שם הרומן 'שתיקת התרנגול' מבליט את כוח הלשון, החושניות, הצליליות, הארוטיקה, הפסיכולוגיה, הסמליות וההומור של המחבר. זהו שם ארוטי-יציירי-מיני מובהק. הרבה תרנגולים מתרוצצים ברומן בתפקידים שונים: הזמן, הגבר, היצר, יחסי מין ועוד. ראו על כך בהרחבה במאמרי בהערה הבאה.

7. מאמר הביקורת שלי על ספר זה פורסם בספרי 'קריאת הדורות: ספרות עברית במעגליה', כרך ד, כרמל ובית הספר למדעי היהדות באוניברסיטת תל-אביב, תשס"ח, 2008, 250-260 ושב ופורסם בספרו של בן-ציון יהושע 'דיח של לחם חם', 66-77.
8. דוגמת שלום עליכם, 'טוביה החולב', בתרגום י.ד. ברקוביץ; זאב ז'בוטינסקי, 'חמשתם', רומן על משפחה יהודית באודסה; א.א. קבק, 'תולדות משפחה אחת'; יהושע בר-יוסף, 'עיר קסומה'; נעמי פרנקל, 'שואל ויוהנה'; אמנון שמוש, 'מישל עזרא ספרא ובניו', ועוד.
9. במאמרי "חדרי-חדרים: ביקורת סדרי הלימוד ב'חדר' על ש. בן-ציון – "חדר" בעיירה במזרח אירופה בסוף המאה התשע עשרה; מרדכי טביב – "חדר" תימני במושבה ראשון לציון בשנים שבין שתי מלחמות העולם; בן-ציון יהושע – "חדר" ספרדי בירושלים בשנות המנדט הבריטי. לראשונה בספרי 'קריאת הדורות: ספרות עברית במעגליה', כרך ג, כרמל ובית הספר למדעי היהדות באוניברסיטת תל-אביב, תשס"ח, 2008, 163-184. כונס ב'דיח של לחם חם'.
10. לא לחינם שיבחו הפרשנים את כותרת ספרו של חיים באר 'חבלים' והרבו לדרוש בה.
11. 'שתיקת התרנגול', 348; 'דיח של לחם חם', 72.

